

10. Сухомлинский В.А. Родина в сердце. М.: Молодая гвардия, 1978. 176 с.
11. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори: В 5-ти т. К.: Радянська школа, 1976. Т. 3. С. 9–278.
12. Сухомлинський В.О. Слово рідної мови. Українська мова і література в школі. 1989. № 1. С. 2–5.

13. Сухомлинський В.О. Шматок хліба. Вибрані твори. В 5-ти т. Т.5. Статті. К.: Рад. школа, 1977. С. 308–316.
14. Українознавство – наука самопізнання українського народу: Матеріали X щорічної Міжнародної науково-практичної конференції 18–20 жовтня 2001 р. К.: НДІУ, 2001. 322 с.

УДК 37.013. 42-058.23 (09.(477.72) «18/19»

РОЛЬ ДУХІВНИЦТВА ПІВДНЯ УКРАЇНИ У РОЗБУДОВІ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ II ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

Надеждіна І.М., аспірант

КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради

У статті розглядається питання щодо виховної, освітньої ролі представників різних конфесій Півдня України другої половини XIX – початку XX століть. З огляду на те, що край розвивався досить швидкими темпами, перед спільнотою постало питання підвищення освітнього та релігійно-етичного рівня населення. Безпосередньо відповідальність за моральний стан особистості несли священники відповідно до віросповідання.

Ключові слова: *церковноприходські школи, єпархіальні училища, Закон Божий, виховання, педагогічний потенціал релігії, правила віри, обов'язки.*

В статье рассматривается вопрос о воспитательной, образовательной роли представителей разных конфессий Юга Украины второй половины XIX – начала XX веков. Учитывая, что край развивался достаточно быстрыми темпами, перед сообществом встал вопрос повышения образовательного и религиозно-нравственного уровня населения. Непосредственную ответственность за моральное состояние личности несли священники согласно вероисповеданию.

Ключевые слова: *церковноприходские школы, епархиальные училища, Закон Божий, воспитание, педагогический потенциал религии, правила веры, обязанности.*

Nadiezhkina I.M. THE ROLE OF THE CLERGY IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL SPACE OF THE SECOND HALF OF XIX – EARLY XX CENTURIES IN THE SOUTH OF UKRAINE

The article takes up the pedagogical, educational role of representatives of different confessions of the South of Ukraine in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. Given the fact that this part was developing at a rather rapid pace, the community raised the issue of raising the educational and religious and ethical level of the population. Directly the responsibility for moral condition of the person was carried by priests according to religion.

Key words: *church parish schools, diocesan schools, law of God, education, pedagogical potential of religion, rules of faith, duties.*

Постановка проблеми. Підвищення культурно-освітнього рівня населення Півдня України II половини XIX – початку XX століть взяла на себе інтелігенція, люди розумової праці, які мали освіту й спеціальні знання у галузі освіти, техніки, культури, тобто розумна, освічена, розумового розвинена частина населення. За класифікацією В. Лейкіної-Свірської, інтелігенція поділялася на наступні групи: чиновники, офіцери, духівництво; технічні кадри; медики; учителі середньої і початкової школи; працівники науки; цех літератури. А також студентство, оскільки надалі вони поповнюють групи інтелігенції [6].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням ролі інтелігенції у роз-

витку суспільства займалися як зарубіжні, так і вітчизняні філософи, історики, педагоги, зокрема: М. Богуславський, Ю. Гапон, Н. Лавриченко, І. Мельникова, С. Миропольський, К. Ушинський,

Проте дослідження ролі духівництва у процесі просвітницької діяльності залишається ще недостатньо вивченим, особливо на регіональному рівні. Тому метою статті є аналіз просвітницької діяльності духівництва Півдня України II половини XIX – початку XX століть.

Виклад основного матеріалу. Серед усіх верств населення саме духівництво було покликане через свої безпосередні функції і місце у системі державної влади зберігати й оберігати традиційні устої

держави та морально-етичного рівня населення, формування його загальнолюдських цінностей, моральних орієнтирів, істин віри. З огляду на те, що Південь України II половини XIX – початку XX століть був населений представниками різних етнічних груп, то й роль духівництва була відповідно до віросповідання, проте у межах держави і підпорядковувалася державним вимогам. Наведемо етнічний склад населення за станом на 1851 рік [9].

Таблиця 1
**Склад населення Півдня України
станом на 1851 рік**

Етнічна приналежність	Кількість	Обидві статі
Малоросіян (українців)	703 699	-
Молдаван і валахів	75 000	-
Євреїв-талмудистів	55 000	-
Німців	40 000	-
Великоросіян (росіян)	30 000	-
Болгар	18 425	-
Білорусів	9 000	-
Греків	3 500	-
Циган	2 516	-
Поляків	2 000	-
Вірмен	1 990	-
Караїмів	446	-
Сербів	436	-
Шведів	318	-
Татар	76	-

Отже, можна стверджувати, що й діяльність духівництва відбувалася з урахуванням релігійної приналежності населення. Представники різних церков Півдня України другої половини XIX – початку XX століть вважали віру у Бога невіддільною рисою моральної особистості, що суттєво впливало на поведінку та взаємостосунки. Дітей залучали до віри через вивчення молитов, читання Псалтирі, Часослову, Тори, Корану, Євангелія, через першу сповідь та причастя. Основним завданням духівництва було вивчення Закону Божого, навчання «благонравію», виховання поваги до «Государя», начальника і ближнього [3, с. 99], чого можна було досягти через залучення до навчання у школах грамоти, церковноприходських школах, приходських училищах. Тобто існував нерозривний зв'язок школи для нижчих верств населення з церквою і залишався найважливішим чинником виховання. При цьому саме на духівництво покладалося прищеплення загальнолюдських цінностей та соціальних чеснот кожній осо-

бистості під час навчально-виховного процесу у церковноприходських школах, де навчали молитов, священної історії, короткому катехізису, церковному співу, письму, читанню, початковим арифметичним правилам. Цьому процесу сприяли духовні семінарії, які як навчально-виховні заклади виникли у XVIII – на початку XIX ст. До відкриття Одеської духовної семінарії, яка до 1 січня 1871 р. мала назву Херсонської, майбутні пастирі навчалися у духовних училищах та семінаріях інших епархій. Освітній рівень викладацького складу семінарії з самого початку був досить високим, оскільки релігійно-гуманітарна освіта, яка надавалася у семінарії, повинна була сформувати благочестивих і освічених пастирів [17, с. 276], а ті, у свою чергу, – віроповіданих парафіян.

Рівень освіти у школах грамоти, церковноприходських школах залежав від двох чинників: від рівня освіченості священника та від матеріальних статків церковної громади, яка могла утримувати від одного до шести класів. Популярність церковноприходських шкіл пояснювалася наявністю пільг для хлопчиків, які за успішне закінчення школи звільнялися від військової служби і могли навчатися надалі в інших навчальних закладах. Школи грамоти мали надзвичайне значення суто для церковно-приходських шкіл. Вони були тим корінням, яким живилась уся церковно-приходська справа. Маленькі елементарні школи грамоти були значним етапом у підготовці для дворічного курсу однокласної церковно-приходської школи [8, с. 125]. Духівництво намагалось підтримувати основне завдання церковноприходських шкіл, визнане самим народом, і більше підняти роль шкіл як церковно-просвітницького центру. У святкові та вихідні дні дозволялось вчителю влаштовувати вечірні читання у школі для учнів та їх батьків. Читання супроводжувалось співами, які проходили під керівництвом приходського священника [7, с. 241]. З огляду на те, що регіон був полікультурним, виховання громадянина включало обов'язкове володіння державною мовою. Тому абсолютно всі національні школи вивчали російську мову і навчальний курс в однокласних церковноприходських школах тривав протягом трьох років замість двох.

За кошти конфесій навчалися як хлопчики, так і дівчатка. Церковно-приходська школа з двома рівнями – двокласна та однокласна; школа грамоти та школа для представників національних меншин. Читанню та письму дітей православного віросповідання навчали за Псалтирем, Часословом і Євангелієм; дітей юдейського

віросповідання за Талмудом, Торою; німецьких, шведських дітей – за Євангелієм та віровченням вчителів церкви. Вчителями були священники, диякони і нижчі церковно-служителі.

Таким чином, церковноприходські школи забезпечували морально-духовне виховання відповідно до віросповідання та надавали перевагу саме вихованню над навчанням.

Не залишалося поза увагою і створення бібліотек, які сприяла поширенню освіти й виховання. Перші бібліотеки створювалися при церковноприходських школах, школах грамоти, а також при гімназіях, ліцеях, училищах. Так у Херсонському, Миколаївському відділеннях бібліотеки були у 10 школах: у 4 школах Миколаєва – при Різдово-Богородицькій церкві, Скорбященській, Симон-Агрипиненській, Олександр-Невській та у 6 сільських – Калинівській, Остапівській, Богоявленській, Привольнянській. Бібліотеки цих шкіл склалися із книг житій святих, листків для духовного читання, бесід преосвящених Сергія, Дмитрія, Никанора; Троїцьких листків, журналів «Наставление и утешение в православной вере» та інші [12, с. 87]. За архівними даними 1907 року, для народного читання при церковно-приходських школах було 31 110 бібліотек, для сприяння освіти народу пропонувалося до 142 267 читань у 10 856 школах [15, с. 239].

На зламі століть Херсонська єпархія налічувала 730 церков і 5 монастирів, мала поліграфічну базу для випуску релігійної літератури. Основним напрямом діяльності духовництва Херсонської єпархії було поширення початкової освіти серед дітей і дорослих. За статистичними даними 1905 р., церковні школи посідали перше місце за своєю чисельністю: з 1828 шкіл Херсонської губернії 630 (34,5%) належало церкві, 532 (29,1%) – земським установам, 187 (10,2%) становили міські початкові школи, решту – школи інших відомств. Великий внесок у розвиток освітньо-виховного простору зробили монастирські господарства, які своєю діяльністю сприяли становленню і функціонуванню закладів початкової та професійної освіти [2, с. 522–530].

Слід зазначити, що у період другої половини XIX – початку XX століть основним завданням було не тільки освіта, а більше прищеплення православної християнської віри і правил благочестя. За твердженням С. Миропольського, «... у наших училищах викладалося три предмети – читання, письмо і співи; читання – релігійне, письмо – священне, спів – церковний. Це наше споконвічне trivium, яке, з'явившись при Володимирі, зберігалось у церковно-приходській школі до останніх днів її існування...» [10, с. 54].

Популярність церковно-приходських шкіл він пояснює двома причинами: «по-перше, освоєння <...> книжності було необхідним, насамперед, священникам з метою поширення православ'я, а по-друге, навчання грамоти та навчання віри сприймалося як єдиний процес, який впливав на формування релігійної особистості» [10, с. 151].

Наведемо дані циркуляру Одеського училищного округу, в Одеському повіті налічувалося 1 двокласна церковно-приходська школа, 32 однокласні, 23 школи грамоти, де навчалось всього 56 дітей; у Херсонському повіті існувало 7 шкіл для дівчат, 7 – для хлопців та 42 – змішаного типу, де одночасно навчали і хлопчиків, і дівчат. Миколаївське відділення мало 18 однокласних шкіл і 14 шкіл, в яких навчалось 32 учні: 1 для хлопчиків, 4 для дівчаток і 27 змішаних. Херсонське відділення утримувало 18 однокласних шкіл і 51 школу грамоти, де всього навчалось 69 осіб: 7 – для дівчаток, 7 – для хлопчиків і 55 – змішаного типу [15].

Слід звернути увагу на те, що у Миколаївському відділенні мали змогу отримувати освіту вже і діти іновірців та інославних: 10 дітей зі штундистів: 6 хлопчиків і 4 дівчинки. В Єпархіальному училищі навчаються 13 дівчаток з єврейських родин. Всього учнів у школах інших відомств було 27 998 хлопчиків, 7951 дівчаток, всього у початкових школах єпархії навчалось 52 806, у т.ч. розкольників і штундистів – 22, інославних – 16, євреїв – 146. Не навчалось – 141 418 дітей [5].

З метою поширення освіти серед народу духовне відомство у період з 1884 по 1904 роки започаткувало велику кількість церковноприходських шкіл та шкіл грамоти. Так, у 1884 році було лише 5517, а у 1905 році – 43 842 школи, де навчалось 11 924 710 учнів. З цієї кількості функціонувало 18 церковно-учительських шкіл, де навчалось 1141 учнів, 416 двокласних – 21 181 учень, 602 двокласних – 69 514 учнів, 24 687 однокласних – 1 284 763 учнів, 18 118 шкіл грамоти – 548 111 учнів. Усього навчалось у церковноприходських школах усіх розрядів 95 926 учнів, працювало законовчителів – 44 583, учителів і учительок – 51 343, у т.ч. членів причту – 5 929, особливих учителів і учительок світських – 45 414 [4, с. 125].

Церковно-приходські школи Півдня України зазначеного періоду мали свої земельні ділянки, загалом 11 000 десятин, причому більшу частину пожертвували церкви. Шкільний інвентар досягав суми 3 000 000 крб., книжковий фонд – 3 000 000 крб. [4, с. 127]. На початку XX ст. процес відкриття шкіл духовної освіти поступово уповільнюється, що пояснюється

вищим рівнем освіти у більш забезпечених та впорядкованих земських училищах. У 1911 р. у Херсонській губернії духовному відомству підпорядковувалось 593 церковно-приходські школи [11, с. 2].

Окрім шкіл православного віросповідання, виховання представників інших вірян відбувалося відповідно в їх церквах. Так, центром єврейського релігійного та громадського життя були молитовні будинки та синагоги, які діяли у кожній колонії. Вони були не тільки будинками для молитви, місцем навчання хлопчиків, вивчення Тори і Талмуда, але й місцем зібрання мешканців колонії. Дотримання заповідей, вчення, святості Суботи і свят, соціальної справедливості, благодійності були головними цінностями колонії. Усі без винятку єврейські хлопчики відвідували початкову релігійну школу – хедер, де вивчали єврейську грамоту та релігію. Навчання у хедерах було платним. Перша єврейська школа була відкрита в адміністративному центрі єврейських колоній Херсонської губернії – Великому Нагартаві у 1840 році [18, с. 95–143].

Отже, єпархіяльне духівництво, представники інших культур були активно задіяні у поширенні грамоти серед населення, при цьому вони розвивали педагогічний потенціал недільних шкіл, шкіл грамоти, церковно-приходських шкіл, єпархіяльних училищ, де навчали, як зазначав К. Ушинський, «бути людиною». Через освіту створювалася можливість підтримувати інтерес до процесу пізнання, розвитку релігійних традицій. При цьому «викликати до діяльності «дремлюще сили души и сообщить направление развитию интеллекта» [16, с. 41].

Вплив духовного виховання обумовлював прояви доброчинності серед усіх верств населення. Тому у процесі просвітницької діяльності вважаємо за доречне згадати про діяльність благодійних товариств за конфесійною приналежністю, а саме: Одеське відділення Православного Палестинського Товариства, Товариство Свято-Андріївського Братства, Парафіяльне Людинолюбиве товариство при Римо-католицькій церкві у Николаєві [1].

За архівними джерелами Херсонської єпархії до Херсонської духовної консисторії від єпархіяльних благочинних надійшло з 3 по 27 серпня 1887 року пожертвувань на користь потерпілих від землетрусу с. Верного і селищ Семирченської обл.: зібрано 644 крб 92 коп, із церковної каси – 154 крб 32 коп (всього 809 крб 24 коп) [14, с. 379].

Одеська школа-притулок для єврейських глухих дітей почала свою роботу у 1905 році. Викладання окремих предметів проводилось за програмами, що розробля-

лися педагогічним персоналом школи на основі програм існуючих шкіл для глухонімих. Також існувала школа глухонімих дітей німецьких колоністів Херсонської і Таврійської губерній. У 1887 році було відкрите училище глухонімих для німецьких колоністів у селі Ворс Одеського повіту.

Отже, духівництво проводило досить велику просвітницьку роботу, і церква, особливо православна, нагороджувала тих, хто брав участь у просвітницькій діяльності. Священники, дякони, псаломщики, зоконоучителі і завідувачі церковно-приходських шкіл нагороджувалися набадрениками, скуфіями, срібними медалями за «особливі заслуги у духовному відомстві», «особливі заслуги у царині церковної шкільної справи», «за старанну пастирські і вчительську службу». Срібними медалями нагороджували «за старанність», «за діяльність у народній освіті», за 25 років вислуги на ниві освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бориневич А. Благотворительность. Одесса (1794-1894). К столетию города. Одесса, 1894.
2. Ведомость Херсонского епархиального училищного совета о церковно-приходских школах за 1905 гражданский год. Статистические данные заключены в 1 ведомости. Херсонские епархиальные ведомости. Оп. 62. 1906. № 22. С. 522–530.
3. Заметки и сообщения. Прибавление к Херсонским епархиальным ведомостям. Оп. 33. 1889. № 4. С. 99–104.
4. Исторический очерк развития церковноприходских школ за истекшие 20 лет (1884 – 1904). СПб.: [б. и.], 1889. 135 с.
5. Корецька Л.О. Становлення та функціонування соціальних інституцій в умовах освітньо-виховного простору Півдня України (друга половина XIX – початок XX століть): дис. ... канд. пед. наук. Херсон, 2014. 232 с.
1. Лейкина-Свирская В.Р. Русская интеллигенция в 1900-1917 годах. М.: Мысль, 1981. 285 с.
2. Лиман І.І. Російська православна церква на Півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX століття. Запоріжжя: Тандем-У, 2004. 488 с.
3. Материалы Херсонского губернского съезда учителей и учительниц начальных народных школ (Съезд в г. Херсоне учителей и учительниц начальных народных школ Херсонской губернии под упр. почет. чл. Москов. ун-та барона Н.А. Корфа, 7–21 июля 1881). Херсон: [б. и.], 1881. 196 с.
4. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Часть первая. С.Петербург. 1863.
5. Миропольский С.И. Очерки истории церковно-приходской школы: от ее возникновения на Руси до настоящего времени. М.: [б.и.], 1894. 406 с.
6. Одесский листок. 1907. 3 мая. С. 2–4.
7. О пожертвованиях и сборах в пользу библиотек церковно-приходских школ Херсонского уезда.

Херсонские епархиальные ведомости. Оп. 73. 1887. № 11. С. 87.

8. Религиозно-просветительские чтения в г. Одессе для интеллигенции. Херсонские епархиальные ведомости. Оп. 66. 1907. № 7. С. 238–241.

9. Херсонские епархиальные ведомости. Оп. 66. 1887. № 24. С. 379.

10. Циркуляр по Одесскому училищному округу. Оп. 192. Одесса: [б.и.], 1899. С. 105–420.

11. Чехов Н.В. Народное образование в России с 60-х годов XIX века. М.: Кн. Изд-во Польза, 1912. 41с.

12. Что сделало духовенство для народного образования за период 1884–1905гг.?: Известия и заметки. Херсонские епархиальные ведомости. Оп. 66. 1907. № 8. С. 275–277.

13. Шитюк М.М., Щукин В.В. Еврейское население Херсонской губернии в XIX – начале XX веков. Николаев: Издательство Ирины Гудым, 2008. С. 95–143.

УДК 378.017.4

ТУРИЗМ: НАУКОВІ РОЗВІДКИ ПОНЯТТЯ

Панчук А.П., к. пед. н., доцент,
доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання
Рівненський державний гуманітарний університет

Панчук І.В., старший викладач
кафедри теорії та методики фізичного виховання
Рівненський державний гуманітарний університет

У статті подано сутність феномену основного поняття – туризм. Зазначено, що туризм – вивчення навколишньої природи, життя і праці людей, суспільних відносин, яке формує їхні погляди, переконання, створює активне ставлення до всього, що допомагає виховувати характер. Стверджується, що туризм виявляє своє антропологічне значення. Насичений філософським, людиноцентрованим змістом, туризм справляє розвивальний і збагачуючий вплив на особистість.

Ключові слова: туризм, екскурсії, мандрівки, туристичні походи.

В статье представлена сущность феномена основного понятия – туризм. Отмечено, что туризм – изучение окружающей природы, жизни людей, общественных отношений, которое формирует их взгляды, убеждения, создает активное отношение ко всему, что помогает воспитывать характер. Утверждается, что туризм оказывает свое антропологическое влияние. Насыщенный философским содержанием, туризм оказывает развивающее и обогащающее влияние на личность.

Ключевые слова: туризм, экскурсии, путешествия, туристические походы.

Panchuk A.P., Panchuk I.V. TOURISM: SCIENTIFIC RESEARCH CONCEPTS

The article presents the essence of the phenomenon of the basic concept – tourism. It is noted that tourism is a study of the surrounding nature, human life, social relations, which forms their views, persuasion, creates an active attitude to everything that helps to cultivate character. It is claimed that tourism has its anthropological significance. Enriched with philosophical content, tourism has a developing and enriching influence on the person.

Key words: tourism, excursions, travels, hiking trips.

Постановка проблеми. Туризм є тією сферою комплексного задоволення потреб людини, в якій відбувається прискорений розвиток і вдосконалення цих потреб, стимулюється творча енергія людини, розширюються горизонти її світогляду, глибше усвідомлюються базові життєві та культурні цінності, зростає відчуття свободи буття і творчості.

Отже, **мета статті** – розглянути поняття «туризм» у наукових дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності, змісту, основних напрямків, форм, методів туризму досліджуються М. Биржаковим, Л. Вяткіним, В. Гано-

польським, В. Кізімою, А. Конохом, М. Ко-стрицею, М. Крачилом, В. Куриловою, В. Обозним, В. Остапчуком, В. Пазенком, В. Федорченком та ін. Науковці розглядають філософські засади туризму, його культурологічні потенції, можливості формування толерантності та взаєморозуміння на різних рівнях розвитку суспільства; акцентують на його позитивному впливові на світовідчування, погляди, переконання індивіда.

Виклад основного матеріалу. Туризм – це людське підприємництво, до якого людина вдається аби задовольнити свої світоглядні та духовні потреби, пізнати навколишній світ, реалізувати свою особистість